

ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ DEL SUD DE FRANÇA, 1939

LAIA ARAÑO VEGA
JOSEP-VICENT GARCIA RAFFI

ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ DEL SUD DE FRANÇA, 1939

MEMÒRIA ENTRE SORRA I FILFERRADES

ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ DEL SUD DE FRANÇA

Memòria entre sorra i filferrades

Primera edició: setembre del 2024

© dels textos, Laia Arañó Vega i Josep-Vicent Garcia Raffi

© de la selecció de fotografies i dels textos citats,

Laia Arañó Vega i Josep-Vicent Garcia Raffi

© del pròleg, Jordi Font Agulló

© de les fotografies, diversos autors

© d'aquesta edició, Editorial Efadós

EDITORIAL EFADÓS

Carrer d'Edison, 3 · Nau A

Pol. ind. Les Torreneres

08754 El Papiol (Barcelona)

Telèfon 936 731 212

efados@efados.cat

www.efados.cat

Direcció, coordinació i disseny:

Editorial Efadós

Assessorament lingüístic:

M. Neus Doncel Saumell

Coordinació editorial:

Isabel Grabulosa

Fotografia de la portada:

Autoria desconeguda / ANF - Fons Le Petit Parisien

Fotografia de la portadella:

Autoria desconeguda / ANF - Fons Le Petit Parisien

Aquesta obra ha rebut una ajuda a l'edició del

Ministerio de Cultura:

Acrònims:

ACAP (Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès)

ADAR (Asociación de Aviadores de la República)

ADH (Archives Départementales de l'Hérault)

ADHG (Archives Départementales de la Haute-Garonne)

ADPO (Archives Départementales des Pyrénées Orientales)

ADT-G (Archives Départementales de Tarn-et-Garonne)

AFCEC (Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya)

AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona)

AHFCPS (Arxiu Històric Fundació Carles Pi i Sunyer)

AHPCE (Archivo Histórico del Partido Comunista de España)

AMS (Arxiu Municipal de Sitges)

AMA (Archives Municipales d'Agde)

ANC (Arxiu Nacional de Catalunya)

ANF (Archives Nationales de France)

BC (Biblioteca de Catalunya)

BV (Biblioteca Valenciana)

EAH (Euskadiko Artxibo Historikoa)

FPI (Fundación Pablo Iglesias)

MINISTERIO DE CULTURA- CDMH (Ministerio de Cultura,

Centro Documental de la Memoria Histórica)

MNCARS (Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía)

MUME (Museu Memorial de l'Exili)

SAF (Sabino Arana Fundazioa)

UA (Universitat d'Alacant)

ISBN: 978-84-19239-36-5

Dipòsit legal: B-19041-2024

Imprès a Catalunya

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics). www.cedro.org.

ÍNDEX

Pròleg	7
Introducció	9
PART 1. LA RETIRADA REPUBLICANA	11
1. Els darrers dies de la Catalunya republicana.	
Camí de l'exili	12
PART 2. ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ	33
2. Camí als grans camps	34
3. Els primers camps de concentració	38
4. Argelers	42
5. Sant Cebrià de Rosselló	56
6. El Barcarès	64
7. Bram	74
8. Setfont	84
9. Gurs	94
10. Agde	106
11. Vernet d'Arieja i castell de Cotlliure	118
PART 3. (SOBRE)VIURE ALS CAMPS	129
12. Subsistir	130
13. Emmalaltir i morir	144
14. Disciplina, vigilància i maltractament	152
15. Resistir entre filferrades	160
16. Pensar i actuar políticament	170
17. Connectar amb l'exterior	174
PART 4. LA SORTIDA DELS CAMPS	181
18. Un futur incert	182
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES DELS TEXTOS	196

Amb el suport de:

AUTORIA DESCONEGUDA / ARCHIVES NATIONALES DE FRANCE - FONDS LE PETIT PARISIEN

PRÒLEG

ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ FRANCESOS: LLEGIR EL TEMPS EN L'ESPAI

Jordi Font Agulló

Director del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya

Karl Schlögel, historiador alemany, en un dels seus assaigs de referència, fa un exercici magistral entorn de les possibilitats d'aprenentatge que ofereix la fixació atenta de la mirada investigadora sobre la geografia. És a dir, l'espai seria una guia orientadora de primer nivell per copsar la magnitud d'alguns esdeveniments històrics. En el llibre que el lector té a les mans és indubtable que l'espai i, sobretot, la seva revelació visual a través de moltes imatges fotogràfiques hi tenen un protagonisme destacat. Però no es tracta d'un espai buit, ni de cap sublimació paisatgística, sinó que la situació geogràfica sobre la qual els dos autors assenten la seva proposta esdevé un testimoni de l'actuació desastrosa de l'Administració francesa envers les persones refugiades que procedien de la Catalunya ocupada per l'exèrcit franquista el mes de febrer del 1939.

Amb el recurs de diversos fons fotogràfics, aquesta publicació ens ofereix un recorregut per paratges occitans i nord-catalans que no tenen res a veure, doncs, amb l'entreteniment turístic o la curiositat etnogràfica. Contràriament, és una mena de catàleg que documenta un «context espacial» que versa sobre el maltractament que va rebre aquella població diversa que emprengué el camí de l'exili. Els «camps de concentració» –així és com es denominaven a l'època en la documentació administrativa francesa– encarnen la insensibilitat de la maquinària estatal enfront de la desfeta humanitària, una qüestió que, d'altra banda, persisteix encara arreu. L'acolliment de les persones desplaçades per raons bèl·liques, polítiques, socioeconòmiques –i també climàtiques– continua essent una de les assignatures pendents de les estructures estatals, incloses les democràtiques.

Tanmateix, la publicació no es limita a un recull fotogràfic sobre els camps de concentració i el pas de la frontera –una altra qüestió, aquesta darrera, d'una gran significació, ja que aquestes línies imaginàries poden ser determinants en el destí de les persones–, sinó que també ofereix una acurada selecció de testimoniatges escrits i d'obres plàstiques (dibuixos, pintures...) que permeten endinsar-se d'una manera més detallada en les interioritats del periple vital dels que patiren l'internament: des de l'entrada als recintes concentracionaris fins a les maneres de sortir-ne, passant per aspectes tan decisius com la subsistència en un medi hostil on viure dignament, cosa que es convertí en un ofici diari.

Sens dubte, aquesta publicació de Laia Arañó i de Josep-Vicent Garcia, de voluntat divulgativa i alhora rigorosa, posa en relleu que els fons fotogràfics/pictòrics i les fonts testimonials, tant memòries com dietaris o fins i tot la producció ficcional, són una via d'accés molt útil per tal d'arribar al coneixement històric i a l'elaboració, tal com diria Paul Ricoeur, d'una memòria justa. En aquest cas concret, els paisatges desolats dels camps de concentració, els rostres desencaixats dels interns i l'actitud administrativa i repressiva dels vigilants que apareixen en imatges i escrits ens remetent a un espai que ens permet llegir críticament uns temps convulsos: el d'una Europa que ballava al pas d'un totalitarisme triomfant, cosa que explica, en gran manera, que, primer, la França republicana i, després, la França de Vichy dispensessin aquest tracte tan poc humanitari a uns republicans que havien intentat plantar cara al feixisme en el seu país.

AUTORIA DESCONEGUDA / ARCHIVES NATIONALES DE FRANCE - FONS LE PETIT PARIEN

INTRODUCCIÓ

CONSERVAR LA MEMÒRIA

Laia Arañó Vega Fundació Carles Pi i Sunyer

Josep-Vicent Garcia Raffi Universitat de València

Primera de 1939. Milers de persones fugen per les carreteres de Catalunya cap a França. Una allau humana de persones esgotades i angoixades, que ho han perdut tot, abandonen la seva terra i els seus. Dies després eren reclosos –majoritàriament– en camps de concentració i en tota classe de tancaments francesos.

Aquest llibre que teniu a les mans intenta transmetre la memòria d'aquelles persones derrotades que tenien un futur incert al davant en terres desconegudes. És fruit de la recerca en desenes d'arxius i biblioteques amb l'objectiu d'explicar aquells dies tot combinant les fotografies amb altres documents iconogràfics, textuais, que nosaltres hem completat amb textos informatius.

La nostra intenció ha estat mostrar uns materials diversos tipològicament (fotografies, diaris i revistes, documentació administrativa, epistolaris, memòries...) i procedents d'ambdós costats de la frontera (arxius municipals, departamentals i nacionals francesos, arxius personals, arxius catalans i valencians, biblioteques públiques i molt especialment del Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera).

El volum conté una gran quantitat de fotografies. El seu paper inicial fou informar però ara tenen el valor de demostrar. La quantitat d'imatges preses durant la retirada (que va atreure fotògrafs de molts països) i el primer exili és gran, i, tot i l'ingent treball d'investigació que s'ha fet, resten encara, en part, desconegudes. Els fotoperiodistes retrataven detalladament els fets, però,

amb el pas dels mesos, el testimoni gràfic dels camps de concentració es va reduir. Uns fotògrafs que, enmig de la desolació i el caos, ofereixen una presència humana. Unes fotografies que transmeten també el detall quotidià, amb les maletes i les mantes, per exemple, que han esdevingut símbol del desterrat, i que mostren unes persones que miren a la càmera –en molts casos amb por–, una por que retraten els altres. Una fotografia que s'allunya normalment del primer pla, del detall precís i va més cap a la fotografia de conjunt.

Si les fotografies mostren el moment captat per un altre, la memòria pròxima i llunyana als fets, però, recorda en primera persona protagonista (una persona que es farà plural). Textos escrits a peu de camp o des del record posterior. Textos ben immediats o reescrits diverses vegades des que van ser anotats en una llibreta, en uns fulls solts amb un llapis... Però també dibuixos dels concentrats que serveixen per admirar l'impuls humà que en qualsevol situació intenta expressar perquè es recordi, se sàpiga, perquè no s'oblidi i la seva expressió sigui una memòria viva per als que vindran.

Per acabar, el nostre volum mostra la realitat administrativa que va tractar els refugiats. Documents fets d'una manera gairebé exclusiva per les autoritats franceses i que demostren com eren de vigilats i classificats els exiliats.

Literatura autobiogràfica, art, documents contemporanis i fotoperiodisme al servei de la conservació de la memòria d'un país.

PART 1

LA RETIRADA REPUBLICANA

De l'ocupació de Lleida
al pas de la ratlla
(abril de 1938 - hivern de 1939)

AUTORIA DESCONEGUDA / ARCHIVES NATIONALES DE FRANCE - FONS LE PETIT PARISEIEN

Caiguda de Lleida

«Hem tingut la primera alarma de nit. I encara que l'enllumenat públic sigui molt reduït i fins en alguns indrets poc potent i mig camuflat, potser seria convenient que als dos minuts de sonar l'alarma, s'apagués completament. Ja sabem que l'aviació pot usar coets lluminosos per a orientar-se i no li cal l'enllumenat públic per a portar a cap

llurs propòsits sinistres; però creiem veure un perill d'incendi en aquells edificis sinistrats, a causa de probables tanca-circuits. Per altra banda, s'evitaria que resti il·luminada amb més o menys bona intenció qualsevol finestra o balcó.» (*L'ideal*, 90, citat per **Sagués**, 2003: 439)

Sobre aquestes línies, imatge del carrer Major de Lleida el 5 d'abril de 1938 un cop les tropes franquistes van entrar a la ciutat; al seu pas, mort i destrucció.

CAPÍTOL 1

ELS DARRERS DIES DE LA CATALUNYA REPUBLICANA.

CAMÍ DE L'EXILI

Amb l'ocupació progressiva de Catalunya per l'exèrcit franquista, molts republicans no van tenir cap altra opció que l'exili cap al nord.

Lleida fou vençuda i ocupada per les tropes franquistes des del 3 d'abril de 1938. Per primera vegada, l'exèrcit sollevat trepitjava terra catalana. Una de les primeres mesures que prenia el general Franco era derogar l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, una manifestació ben clara de quins serien els seus propòsits. El 6 d'abril s'ocupava Tremp i el 15, l'exèrcit franquista arribava fins al Mediterrani per Vinars. Fou en aquell moment quan Catalunya quedà aïllada de la resta de territoris de la República espanyola.

Després de la derrota de l'exèrcit republicà a la batalla de l'Ebre (del 25 de juliol al 16 de novembre de 1938), l'exèrcit franquista iniciava l'ofensiva final sobre Catalunya el 23 de desembre de 1938. Els bombardejos van ser ja continuats i nombrosos abans de l'ocupació de viles i ciutats, amb importants destrosses i un elevat nombre de víctimes.

La capacitat de lluita amb què es toparen les tropes franquistes fou dèbil. L'exèrcit republicà tenia uns efectius semblants als franquistes, però en clar desavantatge en armament, sobretot en artilleria i, especialment, en aviació. Si hi afegim els bombardejos, el gran nombre de víctimes mortals i ferits, el desgast moral de la població en permanent estat d'alerta, la falta de materials i d'abastiments..., aquesta resistència esdevenia cada cop més

feble, cosa que facilitava que les tropes franquistes i els seus aliats anessin guanyant terreny.

Els primers quinze dies del mes de gener de 1939, ciutats com ara Cervera, Valls, Tarragona i Reus van ser bombardejades. Tarragona va ser atacada contínuament els dies previs a la seva ocupació el 15 de gener. Entre aquell dia i el 26 de gener de 1939, els bombardeigs es van concentrar en poblacions situades entre aquesta ciutat i la capital catalana. La capacitat defensiva de l'exèrcit republicà ja estava tocada de mort, havien perdut molts efectius i les tropes franquistes avançaven ràpidament cap a Barcelona. L'ocupació dels territoris que encara quedaven a les mans republicanes es va anar succeint. Amb l'exèrcit sollevat ja a Martorell, el president del Govern espanyol, Juan Negrín, aconsellà al president Lluís Companys que abandonés Barcelona per traslladar-se a un lloc més segur. Entre el 21 i el 23 de gener de 1939 va desplaçar-se tot l'aparell del govern republicà a Agullana (Alt Empordà). El dia 24, les tropes franquistes ocuparen un bon nombre de pobles i ciutats: Manresa, Solsona, Abrera, Vallirana, Sant Vicenç dels Horts, Corbera, Gavà, Viladecans i el Prat de Llobregat, entre d'altres, i iniciaren l'assalt final a la ciutat de Barcelona, que ocuparen el 26 de gener. La seva pèrdua va accelerar i va empènyer el pas de contingents de civils i militars cap al nord, en direcció a la frontera francesa. A la població que ja

Bombardeig de Barcelona

«De dia naixia la tràgica i grotesca visió de les cases destruïdes per les bombes. Semblaven tallades per un ganivet immens. Com talls d'un pastís de diumenge, els diferents nivells de l'interior dels pisos es veien del carrer estant amb els mil detalls que fan la intimitat d'una llar. Ningú no es preocupava de retirar la fotografia familiar penjada a la paret d'allò que devia ser la sala d'un tercer pis, o el penja-robes d'un racó de dormitori, amb un jersei i una faldilla plens de pols sense altre destí que caure un moment o altre en aquell gran buit vertical obert per la bomba. Rajoles de València de lavabos i cuines alternaven amb empaperats "fi de segle" o "modernistes" de qualsevol saleta d'un pis de família de classe mitjana. Runa i més runa s'anava acumulant per tota la ciutat, sense que ningú fes res per treure-la.» (Joan i Jacint Reventós, 1978: 161)

AUTORIA DESCONEGUDA / ANF - FONTS LE PETIT PARISEIEN

venia empena des de l'oest, des que l'abril havien començat les ofensives i les ocupacions parcials de les comarques de ponent, ara s'afegia una bona part de l'aparell de l'Estat republicà, de la Generalitat i també del govern basc, com també aquelles persones que se sentien amenaçades per l'arribada dels franquistes i aquells contingents de refugiats d'altres llocs d'Espanya que, des de 1936, s'havien anat traslladant a mesura que els fronts de guerra i les victòries dels sollevats els havien empès cap a Catalunya.

L'OFENSIVA FRANQUISTA ARRIBA A LA FRONTERA

Entre Barcelona i la frontera ja no quedava en aquell moment cap unitat militar republicana organitzada, només algun destacament aïllat que intentava alentir l'avanç de les tropes franquistes, però era qüestió de dies que els sollevats ocupessin Girona. L'exèrcit republicà era pràcticament inexistent. No obstant això, l'aviació franquista continuava bombardejant els nuclis urbans que trobava al seu pas. En molts casos qui patia la intensitat d'aquests bombardejos era la corrua de gent que omplia les carreteres i camins en la seva fugida desesperada cap a la frontera.

La ciutat de Girona va ser durament bombardejada en els dies previs a la seva ocupació el 4 de febrer de 1939. Contràriament al que assenyalaven els comunicats de guerra franquistes, els objectius d'aquests bombardeigs

no eren militars, o no solament, ja que van causar un altíssim nombre de víctimes civils. Com en el cas de la ciutat de Barcelona, del que es tractava era de debilitar moralment i físicament la població. Amb l'ocupació de Girona, i fins al 9 de febrer de 1939, l'exèrcit franquista va intensificar l'ofensiva en nombrosos pobles i viles de la costa gironina: Sant Feliu de Guíxols, Roses i el Port de la Selva són els més significatius.

Figueres va patir també els bombardeigs constants per part de les tropes franquistes i els seus aliats, des del 26 de gener i fins a la seva ocupació el 8 de febrer de 1939. Pels carrers de la ciutat transitaven milers de persones en la seva fugida cap a França. Això feia més dramàtica la situació, ja que les explosions deixaven un altíssim nombre de víctimes i in comptables destrosses materials.

Amb Figueres a les mans franquistes, era qüestió d'hores que les tropes del general Franco arribessin a la frontera. A partir del 5 de febrer de 1939 es va iniciar el pas per la frontera de les autoritats republicanes, tant civils com militars. El president de la República, Manuel Azaña, acompanyat pel president de les Corts, Diego Martínez Barrio, va travessar-la la matinada de l'endemà. Poques hores després ho farien també el grup que havia sortit d'Agullana: el president basc José Antonio Aguirre, el ministre del govern de la República Manuel de Irujo, el secretari general del govern basc a Catalunya Julio Jáuregui, el

AUTORIA DESCONEGUDA / ANF - FONTS LE PETIT PARISEIEN

AUTORIA DESCONEGUDA / ANF - FONTS LE PETIT PARISEIEN

A l'esquerra, bombardeig del 25 de maig de 1938 en el qual vuit bombes van destruir completament les Écoles Françaises a la plaça de Lesseps de la Ciutat Comtal. A dalt, entrada de les tropes franquistes a la ciutat de Barcelona el 26 de gener de 1939. A baix, població civil esperant la desfilara de les tropes franquistes el 28 de gener de 1939 al seu pas per la Diagonal.